PODKARPATSKÁ RUS
SBÍRKA INFORMATIVNÍCH PŘEDNÁŠEK
POŘÁDANÝCH TĚLOCVIČNOU JEDNOTOU
„SOKOL" V UŽHORODĚ

ČÍSLO XV.

JOSEF PEŠEK

KULTURNÍ POMĚRY A OSVĚTOVÁ PRÁCE V PODKARPATSKÉ RUSI

—

ŽDÍMAL A VETEŠNÍK, UŽHOROD

PODKARPATSKÁ RUS

SBÍRKA INFORMATIVNÍCH PŘEDNÁŠEK

POŘÁDANÝCH TĚLOCVIČNOU JEDNOTOU

„SOKOL" V UŽHORODĚ

ČÍSLO

XV.

KULTURNÍ POMĚRY A OSVĚTOVÁ PRÁCE V PODKARPATSKÉ RUSI

PŘEDNESL ZEMSKÝ ŠKOLNÍ INSPEKTOR

JOSEF PEŠEK

V TĚLOCVIČNÉ JEDNOTĚ SOKOLSKÉ

V UŽHORODĚ

PŘEDNÁŠKOVÉ OBDOBÍ 1920

UŽHOROD

ŽDÍMAL A VETEŠNÍK

1921

KULTURNÍ POMĚRY A OSVĚTOVÁ PRÁCE V PODKARPATSKÉ RUSI.

I.

Podkarpatská Rus, stavši se součástí naší československé republiky, v jejímž rámci v oboru výchovy a školství a v ohledu církevním a jazykovém jeví se jako autonomní jednotka, je u nás v Čechách předmětem všeobecného zájmu, kterýž jeví se také i v našich listech, z nichž však (zvláště mnohé deníky) nebývají vždycky dobře o všech poměrech Podkarpatské Rusi informovány.

Podkarpatská Rus má pro nás zvláštní důležitost v tom smyslu, že jest nám mostem k východu, zvláště slovanskému a že jest ochranou Slovenska, neboť zabraňuje spojení Maďarů s Poláky v týli našich Slováků.

Jistě záležeti nám musí na tom, aby poměry v Podkarpatské Rusi normálně se vyvíjely a aby všecky překážky, které by se stavěly v cestu pravidelnému rozvoji rusínského národa, co nejdříve byly odstraněny.

Abychom dobře Podkarpatskou Rus pochopili, jest nám znáti také kulturní poměry země té.

II.

Podkarpatští Rusové jsou národ, jehož kultura úzce byla spjata s rozvojem náboženského života. S námi v tomto ohledu spíná je tradice Cyrilo-Methodějská, neboť tito slovanští věrozvěstové přinesli křesťanství i na Podkarpatskou Rus a jsou tu jako apoštolé ctěni. Podkarpatští Rusové brzy přijali křesťanství. Jejich kultura pohanská jistě nelišila se mnoho od kultury jejich bratří za Karpaty. Ale i pozdější kultura, ač Podk. Rus nikdy nepatřila do polit. organisace zemí ruských, měla mnoho v duševním životě společného; bylať tu společná víra a týž jazyk. Tato kultura posílena byla novým stěhováním podolských Malorusů, kteří vedení knížetem a vůdcem Korjatovičem přišli v roce 1339 na Podkarpatskou Rus. Korjatovič se svými lidmi, jichž asi 50.000 na Podkarpatskou Rus přivedl, posílil tu ruské vědomí a ruský život a neméně i život křesťanský, zvlášť když přivedl sebou mnichy Basiliány, pro něž zakládal ve svém území kláštery, z nichž nejpamátnější jest Monastyr na Černé Hoře u Mukačeva dnes s bohatou knihovnou starých spisů a neprozkoumaných dosud rukopisů, dále v Hrušově v Mar-

marošské župě, který dnes ovšem již neexistuje. Rozumí se, že náboženství, které Korjatovič přinesl a které také do té doby Rusíni na území Podkarpatské Rusi vyznávali, bylo náboženství pravoslavné východního obřadu. Pravoslavná církev neměla však síly, by opravdu starala se o duševní život věřících svých na Podk. Rusi. Duchovenstvo její bylo velmi nevzděláno. Sjednocovací snahy papežské, které po válkách křížových se jevily, a které jak z historie známo, valného úspěchu neměly, potkaly se jenom u části Malorusů s úspěchem; působením svých panovníků, kteří v Rusínech chtěli míti oporu proti bouřícím se pánům maďarským, a svých biskupů přijali totiž Malorusové žijící na nynějším území Podkarpatské Rusi papeže za vrchní svou hlavu a přistoupili tak k unii a stali se, jak říkáme, sjednocenými řecko-katolíky. Přestup tento udál se mezi roky 1646—1673, na Marmaroši trval do 1761, ale lidu, jeho způsobu života a podstaty víry valně se nedotýkal. Věřící o tom mnoho nezvěděli. Také mnozí kněží unii se podrobiti nechtěli, ač slíbeny jim mnohé výhody a byli násilím k tomu nuceni, aby za papeže, jako za vrchní hlavu církve, se modlili. Známo jest, že jagerský biskup ranami holí nutil kněže ve směru tomu k poslušnosti. Papež ponechal uniatům jich obřad, ponechal jim staroslovanský církevní jazyk, dovolil i na dále jich kněžím se ženiti, takže vnější rozdíl mezi pravoslavnými a sjednocenými řecko-katolíky byl nepatrný. Také rozdíl dogmatický, jak se po delší době ustálil, není velký. Rusíni žili tedy v tradici pravoslavné dál a byli v ní utvrzováni i svými kněžími, kteří při obřadech je oslovují „Vy pravoslavní“, odůvodňujíce tento obřadný název tím, že sjednocení řecko-katolíci jsou pravými pravoslavnými.

V starších dobách, zvláště do polovice XVI. století, skutečně žilo se i na Podk. Rusi vpravdě rusky, poněvadž stála Podk. Rus pod kulturním vlivem východu. S uniatstvím počal působiti vliv západu, až maďarský imperialism přivedl v XIX. a v XX. století Rusíny v naprostou politickou porobu ukázala jim postupem doby, že nejsou pravoslavní a že patří k Římu. Je pravda, že unie přinesla národu jisté dobro, to je zaštitu a podporu státu, pořádek a vzdělanější kněžstvo. Z počátku tu unie působila jako protestantism na západě. Lidové vzdělání se vzmáhalo a západním ideám umožněno poněkud vnikati do země. Ale maďarský stát učinil později církev řecko-katolickou a její biskupy povolnými nástroji svých maďarisačních choutek a bral lidu jazyk, vyháněl jej ze škol, postupně i z chrámů, bral mu i písmo ruské a nahrazoval je latinkou,

psanou maďarským pravopisem, takže vznikalo tu jazykové monstrum, které mělo ukázati, že jazyk rusínský není schopen dalšího rozvoje a že nezaslouží, než aby vyhynul. Konečně sáhla maďarská vláda i na kalendář ruský a nutila uniaty, aby přijali svátky katolické a přizpůsobili se cele Římu.

Tradice pravoslavné žily však i za těchto poměrů stále v myslích lidu rusínského a on spojoval je se svým náboženstvím, které stále jmenoval náboženstvím pravoslavným i s city národními a jsa pozdějšími generacemi kněžskými, které byly úplně již v maďarskému duchu vychovávány i hmotně vysáván, připínal budoucnost svého národa i budoucnost svou k pravoslaví a hleděl udržeti si styk s pravoslavným Ruskem, což maďarská vláda považovala za politickou agitaci a přísně proti tomu vystupovala. V době nejnovější některé uvědomělejší obce ruské vedly odpor proti pokusům maďarským také tím, že vystupovaly z pomaďarštěné a maďarskému vlivu vždy více podléhající církve řecko-katolické a že přidávaly se k východní církvi pravoslavné. Ve východní části země patří k těmto obcím zvláště obec Iza, kde od r. 1900 vystupují pravoslavní jako jednotný celek, zprvu tajně konajíce bohoslužby, ale od r. 1903 hlásí se již veřejně k církvi pravoslavné, při čemž bohoslužby konány byly ovšem jenom v příbytcích, neboť pravidelná veřejná církevní shromáždění maďarská vláda nepovolovala. Ale poměry přiostřily se tak dalece, že r. 1914 řec.-kat. kněz byl z církve a z fary vypuzen a majetek církevní převzat byl pravoslavnou církví. která se tam utvořila a pravoslavného kněze ze svých rodáků si vybrala. Agitace postupovala s dobrým výsledkem i na jiných místech a vzbuzovala obavy u vlády maďarské, která věděla, že celé hnutí je podporováno z Ruska. Stál za ním tehda hrabě Bobrinský. Proto v souvislosti s ostatními politickými a národními snahami místní ruské intelligence byl vyvolán uměle známý proces marmarošsihotský v letech 1913—14, v němž někteří z těch, kdož dnes pracují na Podkarpatské Rusi ve prospěch pravoslaví, byli potrestáni mnohaletým vězením. Tak na př. pravoslavný kněz z Izy Alexij Kabaljuk dostal 5 let vězení a i o jiných apoštolech pravoslavných víme, že tehdy vězením byli trestáni.

Když Maďarsko se zhroutilo, tu lid v tom přesvědčení, že nabyl svobody a že nyní rázem dosáhne svých tužeb, rázně napravoval chyby maďarského režimu a při tom houfně v okolí Izy přihlašoval se k pravoslaví. Tvrdil, že nepřestupuje k nové víře a že netřeba se mu podvolovati formalitám přestupu maďarského zákona z r.

1868, nýbrž, že prostě oznamuje, že vrací se opět k staré víře svých otců. Hnutí toto docházelo u našich Rusínů tím větší obliby, že s ním spojováno bylo i hnutí sociální, neboť jak jsem již dříve řekl, ruský kněz dříve jsa pánem obce, povznešeným nad své věřící, utiskoval je velice svými dávkami koblinou a rokovinou, t. j. rozmanitými desátky i deníky t. j. robotou, kterou mu povinni byli na kostelních a farských pozemcích. Nyní přišla doba, kdy od toho osvoboditi se mohl a proto nacházelo hnutí pravoslavné a nachází dosud dobrého přijetí, zvlášť když mnozí uniatští kněží a církevní učitelé nemohou se ve svých rodinách a ve svém běžném obcování dosti rychle maďarštiny zříci a nemohou také přeměniti život svůj tak, by zřeknuvše se svých panských zvyků, šli mezi lid a pracovali s ním ruku v ruce a pro něho na hmotném polepšení a jeho kulturním povznesení.

Středem celého hnutí pravoslavného zůstala opět Iza, kamž ještě za doby rumunského obsazení přišli tři pravoslavní kněží, zdejší rodáci, kteří žili v Rusku, kde se naučili základům věroučným a ceremoniáři pravoslavného obřadu a k nimž lid má velikou důvěru. Hnutí pravoslavné rozšířilo se dnes tak, že zaujímá největší část okresu hustského, značnou část okresu tačevského a postupuje stále na východ. Na západ rozšířilo se přes Dolhu do Bílek a nejzápadnějším jeho místem jest velká obec Veliké Lúčky, která majíc skoro 6000 obyvatel, přestoupila skoro celá k pravoslaví a stala se i u nás v Čechách známou svým tvrdošíjmým bojem, aby mohla převzíti církevní majetek řecko-katolický do své správy. Dnes téměř v každé obci Podkarpatské Rusi najdeme jednotlivé vyznavače pravoslaví, ale většinu mají asi v 60 osadách. Samostatné kostely mají tou dobou v Sekernici a v Bílkách, jež si samy zbudovali; v některých obcích okresu hustského, odkudž kněží řecko-katoličtí odešli, konají bohoslužby v řecko-katolických kostelích, jinde je konají venku, ve Velikých Lúčkách v státní škole. Kněží mají tou dobou 6 a to 3 v Ize, 1 v Zádni, 1 v Horynčově a 1 ve Vel. Lúčkách. Mimo to úsilovně domáhají se také v Bílkách pravoslavného kněze. Již tento houževnatý zápas ukazuje, že lid zdejší jest v pravdě náboženský, a byť nelišil mnoho a podrobně dogmatické články víry pravoslavné od uniatské, přece jen má velikou touhu, aby mohl dáti svému náboženskému cítění výraz ve formě, která je mu nejoblíbenější a za tuto formu pokládá dnes formu obřadu církve pravoslavné a nechce zvláště slyšeti nic o užhorodském biskupovi a o římském papeži. Věřící řec. kat. jsou

spíše pasivní, své náboženské povinnosti plní sice horlivě, ale církevní své příspěvky na církevní školu platí velice liknavě, nebo jich vůbec neodvádějí a v boji ustupují. Ovšem že pravoslaví tu nemá naděje na trvalou budoucnost a bude během doby jistě ustupovati směrům pokrokovějším.

Vedle pravoslavných máme v okolí Ilnice, a v některých jiných obcích rozšířenou sektu, která světí místo neděle sobotu za den sváteční, je přísných mravů a drží se přísně textu bible. Tito Sobotníci jsou velmi pořádně živi, podobají se v mnohém našim Českým Bratřím, ale není dosud viděti, že by se tak rozšiřovali jako pravoslavní. Je to pochopitelno, poněvadž sekta ta vyžaduje opravdového vnitřního zbožného života, opravdového plnění všech náboženských povinností, čemuž však zdejší rusínský lid zvyklý není. On vyhoví předpisům svého obřadu v kostele, ale potom žije po svém. To jest, neodpírá si ničeho, pokud má; oddává se pití lihovin, jsou-li tyto, takže můžeme v některých obcích viděti i ženy i děti opilé, a že v dnech, kdy přidělují se lihoviny, bývají v osadách časté pračky, které končívají se i zraněním smrtelným.

Velice málo jest Rusínů, kteří by byli jiné víry než řec. kat. nebo pravoslavné. Římskými katolíky jsou Slováci a Maďaři. Maďaři jsou též v hojné míře, zvlášť v kompaktním území beregsázském, kalvíny. Evangeliků augsburského vyznání jest v Podkarpatské Rusi velice málo, ale za to můžeme počítati, že je tu na 14% a i snad více židů, kteří tu se všemi obřady veřejně náboženství své se vší přesností vykonávají. Z vylíčeného jest vidno, že veškerý život rusínský spjat byl skutečně s náboženstvím, zvlášť, když za maďarské vlády nebyl dovolen žádný projev národního ruského ducha, pokud by byl vybočil čistě z projevů náboženských v kostele nebo v církevní škole. Pod vlivem tímto vyvinoval se i jazyk zdejšího lidu, který oddělen byv Karpatami od ostatního území maloruského jazyka a byv také politicky odkázán za hranice Maďarska, trpěl velice vlivem jazyka maďarského. Podkarpatští Rusíni patří nesporně k jihozápadní skupině ruského národa, t. j. k Malorusům a hovoří také jazykem maloruským. Dělí se na několik nářečí, z nichž západní velice blízká jsou k slovenštině a nejvýchodnější přibližují se ukrajinštině. Mají svůj zvláštní charakter a velmi bohatý slovník, zvlášť v oboru domácího a polního hospodářství. Kultura knižní bývala zde dosti bohatá a v monastýru Hrušovském byla dokonce první tiskárna v zemích ruských, která přenesena sem byla z Krakova. Z této tiskárny

nezachoval se však ani jeden tisk. Když nastal i tu po roce 1848 poněkud ruch národní, psali a tiskli zdejší spisovatelé také některé spisy pěkným jazykem rusínským, etymologicky psaným.

Když však přišel maďarský útisk a pozavíral téměř všecky ruské školy a nedovolil ruský jazyk vzdělávati, tu ti, kdož chtěli zde rusky psáti, obraceli se k ruskému literárnímu jazyku, na jehož podkladě se vzdělávali a tak vznikl tu zvláštní spisovný jazyk „jazyčí“, t. j. směs církevně-slovanského jazyka, místních nářečí a ruského literárního jazyka. Jazykem tímto psala sporá intelligence až do doby nejnovější a byly v něm sepsány i gramatiky, které chtěly jednotu v jazyce tom zavésti. Snaze té se dařiti nemohlo, poněvadž „jazyči“ toto není dalšího rozvoje schopno, jelikož není v souvislosti s jazykem lidovým, kterýž se dále rozvíjí. Z poměrů těchto po převratu vznikly tu boje jazykové, neboť část přišlých sem Rusů utvořila s některými místními intelligenty skupinu, která žádala, aby úředním a vyučovacím jazykem na Podkarpatské Rusi byl jazyk velkoruský, která však by se nyní již smířila s tím, by psalo a vyučovalo se zde v „jazyčí“, které bylo zavedeno zdejšími vlastenci za útisku maďarského, nebo aby na slova maloruská připínaly se velkoruské přípony. Literatura v „jazyčí“ psaná neměla však na národ valného vlivu, neboť v lid nevnikla a vycházela také ve velmi malém počtu výtisků, čehož nejlepším důkazem jest časopis „Listok“, vydávaný Fencikem, který vycházel pouze asi ve dvanácti výtiscích. Lid v té době hleděl opatřiti sobě potajmu knížky náboženské z Kyjeva i ze Lvova, jež i dnes najdete po našich osadách. Mimo to najdou se v našich vesnicích opsané staré pověsti o Alexandrovi a jiné středověké báje, které kolují v opisech. Poněvadž lid zdejší chce i na dále udržeti si možnost, aby rozuměl církevní řeči, žádá, aby se psalo a tisklo etymologicky, poněvadž etymologie zaručuje mu snažší pochopení starých kořenů církevního jazyka. Poněvadž pak jazyk zdejší jest jazyk maloruský, jest nutno obrátiti se pro základ jazykových pravidel k nejlepším maloruským mluvnicím etymologickým a užiti jich v základě pro zdejší jazyk, který ovšem vyžádá si některé své zvláštnosti a odchylky. Práce tato, která nás v přítomné době čeká a kterou také již konáme, jest čistě prací vědeckou a nesmí směšovati se ani s politikou ani s otázkami pedagogickými. Jest potřebí také co nejdříve sestaviti slovník ruského jazyka Podkarpatské Rusi, neboť nejlepší slovník Čopejův jest rozebrán a nelze ho téměř dostati. Politické snahy, by se zde užívalo spisovného jazyka velko-

ruského, nebo fonetické ukrajinštiny nutno zamítnouti, neboť národ sám a jazyk sám nejlépe ukáže, kam svým vývojem směřuje. Jazyk zdejší, jak jsme jej s jeviště slyšeli, jest jazyk zvučný, zní velmi pěkně, jest jazykem bohatým a není příčin, proč by měl jako jazyk kulturní býti zamítán, zvlášť když má svou, byť nebohatou literaturu, a když může opříti se o bratrskou literaturu maloruskou za Karpatami vzniklou.

Rozumí se, že Maďaři nedali lidu zdejšímu žádné materielní prostředky k rozvoji jeho kultury. Nebylo zde ruských lidových knihoven, ani čítáren, nebyly konány ruské přednášky, ani koncerty, nesmělo se hráti ruské divadlo, ani co jiného na prospěch národa podnikati. I sami Maďaři měli svých lidových knihoven maďarských velice málo a to jen ve městech; v jejich čítárnách vykládány byly hlavně časopisy politické a divadlo obstarávaly maďarské divadelní společnosti, řízené obyčejně židy. Velmi musíme zazlívati Maďarům, že nechali ladem ležeti, ba téměř zdusili nejkrásnější výkvět lidového umění Podkarpatských Rusů t. j. jejich písně a zkazky, pohádky, o jichž udržení nijak nepečovali, ale celým svým systémem maďarisačním, který provázen byl hmotným vyssáváním prostřednictvím židů, ubíjeli. Poklad tento, který částečně zachytil ve svých sbírkách folklorista zdejší Hňaťuk, ukazuje onu duchovní kulturu, ve které Podkarpatští Rusínové, až dosud žili. Je to kultura doby pověstí a pohádek, je to směs romantismu a středověkého klášternictví, které tvoří ovzduší v němž naši Rusíni, zvláště na Vrchovině až do doby dnešní dýchali. Ve smyslu tohoto svého pohádkového světa oživovali celé své okolí tajemnými bytostmi, jež zvláště bydlí v hlubokých karpatských lesích a na horách a jež tajemně působí na život našich lidí. Ve smyslu toho svého ovzduší upravují si Rusíni i své názory náboženské i svůj náboženský obřad, který svými mystickými způsoby a svou bohatou výzdobou rouch, obrazů a oltářů dobře k ovzduší tomu se hodil a rozvoj jeho podporoval a udržoval. Doba středověku, kdy i u nás čítali se báje o Alexandru Velikém, udržela se v jisté ovšem zhrubělé formě zde doposud.

Prostředky životní našeho Rusína jsou velice jednoduché, chýža jeho bez komínů, nemá téměř nábytku a jest obývána i drobným dobytkem a drůbeží. Rusín náš nerad podrobuje se trampotám a klopotám práce, má na vše dosti času a rád sní a dumá o rozmanitých záhadách svého vysněného světa i o otázkách náboženských. Pracuje jen tolik, kolik nejnutněji musí a jak jen

může, zanechává práce. Stravou spokojí se jednoduchou a kukuřičná mouka postačila by mu po celý rok, by ukojil své tělesné potřeby. Velice rád pije lihové nápoje, čehož Maďaři využitkováli k degeneraci slovanského zdejšího lidu. Významu školy nechápe a děti nerad do školy posílá a má-li je poslati, chce, aby dostali všecko zdarma, což je vůbec příznakem zdejším, kde chtějí všichni všecko zdarma. Opatření dětí v internátech, knihy, noviny, zábavy i oděv a obuv má býti každému zdarma dávána, což myslím jest také způsobeno neblahou maďarskou výchovou, která kupovala za peníze i za různé hmotné výhody slovanské duše, aby je pomaďarštila. Kroj zdejšího lidu jest jednoduchý a odpovídá poměrům kraje. Doma se tká a vše, čeho je potřebí, se doma zhotoví. Výzdoba je rázovitá, ale není jí mnoho. Jsou to zejména pěkné vzory, které na rukávcích košil u našich dívek a žen vidíme. Konopné pláště doma tkané jsou originelní proto, že jsou tkány tak, že konce vláken nechávají se jako srst ven vyčnívati a nosí se obráceny těmito chlupy ven.

Lid zdejší dle zpráv rád zpíval. A jsou to ještě některé kraje, v nichž i světský zpěv přes všecky útisky doby dosud se udržel. Jinak umějí Rusíni dobře zpívati hlavně proto, že v ruských kostelích není varhan a veškeré náboženské obřady jen zpěvem se doprovázejí.

Zpívají písně náboženské a nábožné a i do svých světských písní a při svých zábavách míchávají zpěvy církevní. Jejich „Mnohaja lita“, kteréž tak často při různých schůzích a slavnostech zpívají, jest vlastně i písní církevní, která se zpívá asi tak při kostelních slavnostech jako naše „Te Deum“. Jako hymny zpívají „Já Rusín byl“ a druhou „Podkarpatští Vy Rusíni“. Obě zpívají s velikým nadšením a se zřejmou láskou.

III.

Úlohou naší jest, abychom tento lid, jehož kulturu jsme tímto stručně načtrtali a který jak vidno, má své bohaté duševní vlastnosti, ale ovšem také své veliké chyby, jež maďarskou výchovou ještě byly zveličeny, vedli na dráze kulturního rozvoje k pokroku, k přemýšlení, k vytrvalosti v práci a k důslednosti. Při tom ovšem nechceme zničiti jeho bohaté citové fondy, jeho příchylnost k přírodě, jeho krásný vysněný svět, kterýž má býti i na dále ozlacen

výtvory poesie národní i umělé. Zvláště třeba zdůrazniti, že naši Rusíni mají mnoho děti a ty že jsou celkem čiperné a obratné. Znají dobře hospodářské věci, znají přírodu ve svém okolí a dovedou o tom mnoho povídati. Časně ráno vstávají, učí se přísti konopí a pomáhají na krosně plátno tkáti a ve volných chvílích si i zazpívají a zahrají. Na těchto dětech visí budoucnost zdejšího kraje a jim nutno věnovati největší péči.

Nechci tu hovořiti o tom, jaký úkol škole je tu věnován a jak si představujeme upravení škol na Podkarpatské Rusi, neboť to jsem napsal ve stati, v níž jsem hovořil o školství Podkarpatské Rusi. Chci zde jen pověděti, kterými jinými prostředky hodláme působiti na kulturní povznesení zdejšího lidu.

Především jest tu četba a tu musíme si uvědomiti, že četl-li dnešní Rusín z nové doby něco, jsou to jenom politické noviny, kterých po převratu počalo v Užhorodě velmi mnoho vycházet. Jest tu především konservativní „Nauka“, velkoruská „Ruska zemlja“, sociálně demokratický „Národ“, agrární „Ruska Niva“, guvernéra Žatkoviče „Rusín“ a konečně ještě řada listů, jichž vyšlo několik čísel, ale které zanikly. Uvážím-li, že počítáme mezi Podkarpatskými Rusy 78% negramotných, neznajících čísti a psáti, vidíme, jak důležité jest tu zřizování čítáren t. j. ne místností, kde by lidé čítali, ale hlavně, kde by se jim předčítalo. Uvažujte o tomto velikém procentu negramotných, přistoupil školský odbor civilní správy hned v prvém roce své působnosti k pořádání kursů pro negramotné, jichž síť ve druhém roce doplnil a hodlá je na příště zorganisovati jako kursy stálé, v nichž by se nejen negramotným posluchačům dostávalo prvého návodu ke čtení a psaní, ale ve kterých by se čtenářům vůbec čtené vykládalo, kde by se o čteném debatovalo a kde by se přednášeli nejdůležitější vědomosti o minulosti země, o její přírodě a o možnosti rozvoje do budoucna. Poněvadž nebylo co čísti, přistoupil školní oddíl sám k tomu, že počal vydávati obrázkový časopis pro mládež „Vinoček“, který velmi dobře sloužil i zájmu a potřebám dospělých, ba zastával a i zastává dosud úkol čítanek na školách všech kategorií. Tento vydavatelský svůj program rozšířil školský odbor v roce 1921 o to, že počal vydávati i pro dospělé illustrovaný populární časopis „Zoru“, kteráž má býti zároveň i orgánem zdejších čítáren. Pro učitele vydává časopis „Učitel“, který vedle pedagogických zřetelů chce pracovati i ke kulturnímu povznesení učitelského stavu vůbec.

Velice vážným a důležitým činem bylo, že založen byl na Podkarpatské Rusi kulturní spolek „Prosvita", kterýž si vzal za úkol všestranně působiti ke kulturnímu rozvoji Rusínů. Prosvita má filiálky po venkově na př. v Jasině, v Beregságu a v Hustě. Má veliké úkoly před sebou a nemá dosud ani dostatek hmotných prostředků, ani dostatek pracovníků, ale doufejme, že se jí podaří aspoň částečně úkoly ty splniti. Její sekce museální dává základ k tomu, aby na Podkarpatské Rusi založeno bylo velké národní museum, jehož podkladem mohly by se státi sbírky, které mukačevský občan Lehocký během svého života shromaždil a společnosti musea Lehockého odkázal, kteréž však měly býti po převratu prodány a ze země vyvezeny. Tomuto podařilo se částečně zabrániti a lze doufati, že spor, který nyní o majetek musea toho se vede, bude ve prospěch náš skončen a sbírky že budou Podkarpatské Rusi zachovány. Jest litovati, že nejlepší znalec museálních památek a historik Podkarpatské Rusi Hilarion Stipský jest ještě ve službách maďarských v Budapešti, takže vedení těchto museálních záležitostí musí býti svěřováno nadšeným sice, ale nedosti odborně vzdělaným pracovníkům.

Vydavatelská sekce „Prosvity" hodlá vydávati dobré rusínské knihy a má již některé k tisku připraveny, z nichž zvláště důležitá bude Dra. Pačovského „Historie Podkarpatské Rusi". S velikou chutí a také s dobrými výsledky počala Prosvita zakládati po venkově čítárny, kteréž se úspěšně šíří a které mohou, podporovány byvše našimi kursy pro negramotné, vykonati veliký úkol pro uvědomění zdejšího lidu. (Počet čítáren na 40.) Čítárny jsou n. př. v Dolze, v Bílkách, v Perečíně, ve Volovém, v Rus. Mokré. Také pěvecké kultuře věnuje Prosvita svou péči. Pěvecko-dramatický kroužek „Kobzar" pořádá časem koncerty v Užhorodě i v městech venkovských, v nichž klade zvláštní důraz na píseň národní. Mimo to k podnětu školského odboru hodlá Prosvita zříditi kursy pro výchovu sbormistrů pěveckých kroužků, které by se po rusínském venkově utvořily. I národní tance pěstuje a hodlá působiti k tomu, aby se udržely a provozovaly se při zábavách lidových. Také velkoruská strana založila tu v Užhorodě pěvecký spolek „Bojan", který pozval sem několikráte již vynikající slovanské umělce a uspořádal sám menší koncerty a i divadla.

Divadlu bude třeba věnovati na Podkarpatské Rusi zvláštní péči. Školní oddíl civilní správy hodlá v tom oboru počínati od základů t. j. od mládeže a působiti k tomu, by v prvé řadě hrály

se hry dětské. Proto dal podnět k tomu, aby byla sepsána divadelní hra vesnická pro mládež pod názvem „Sv. Mikuláš hostem na Podkarpatské Rusi". Tuto vlasteneckou hru také vydal a můžeme říci, že potkala se se sympatiemi, takže pokud je známo, hrána byla letos čtrnáctkrát. Také doporučil školní odbor Prosvitě, aby zakoupila přenosné jeviště, které by sestrojeno v rozměrech třídy mohlo po venkově cestovati. I loutkové divadlo bude brzy moci svou pouť po Podkarpatské Rusi začíti, jen jak budou přeloženy některé české hry do rusínštiny. Pokud je známo, máme tu dvě loutková divadla. Jedno v Užhorodě, které je majetkem učitele truhlářské dílny učebné p. Holešovského a jedno v Mukačevě, majetek to prof. Čermáka. Školní odbor chce si zříditi loutkové divadlo ryze národní a požádal v příčině té malíře Maška o návrhy. Známá ukrajinská kapela, která koncertovala také v Praze a na jiných místech v Čechách, usadila se z větší části v Užhorodě a dala se do služeb spolku Prosvity. Tím bylo umožněno Prosvitě, aby přistoupila ke stálým rusínským hrám v Užhorodě, když město Užhorod na nátlak vládního komisaře povolilo Prosvitě hráti jednou týdně v městském divadle rusínsky. A tak 15. ledna 1921 konalo se slavnostní zahajovací představení stálého rusínského divadla. Po přednášce o významu divadla čteny pozdravy slavnosti zaslané a potom hráno bylo národní drama M. Starického: „Oj, nechody Hryciu". Prosvitě nastává nyní veliká práce, aby postarala se o to, by z domácího obyvatelstva vyrostl kmen herců, kteří by od bratří Ukrajinců naučil se umění divadelnímu.

Rozumí se, že hned od počátku, jak jsme přišli na Podkarpatskou Rus, starali jsme se, bychom přednáškami a lidovými besedami vzdělávali zdejší lid. S počátku nebyly přednášky tyto soustavné a byly spíše rázu příležitostného, nyní však zavádíme soustavu do této vzdělávací činnosti a pořádáme cyklus výchovných přednášek pod souhrným názvem „Republikánská výchova", v kterýchžto přednáškách chceme poučiti zdejší obyvatelstvo o významu a formě státu, o právech a povinnostech občanů o základech řádného života jednotlivcova, rodin i národa, o parlamentu a o všech věcech k občanské výchově patřících. Sestaven již pevný sbor přednášečů ovládajících jazyk zdejšího lidu, který má v tomto smyslu apoštolovati po Podkarpatské Rusi. Mimo to konati budeme přednášky zábavné i poučné provázené obrazy skioptikonem vrhanými a opatřili jsme si za tím účelem skioptikon a dali podnět k zakoupení dalších strojů, takže tou dobou máme

na Podkarpatské Rusi 4 skioptikony (Užhorod, Mukačevo, Sevljuš a Hust). Zřídíme taká malou centrálu diapositivů, a podařilo se nám získati i přenosný biograf.

V úpravě kinematografie hodláme jíti po vzorech českých; zřizujeme censurní radu a navrhujeme, aby všecky dosavadní koncese, jež většinou provozují židé, byly zrušeny a aby nové koncese udíleny byl jediné družstvu, které zaváže se dbáti i kulturního poslání kinematografu.

Velikou kulturní práci na Podkarpatské Rusi vykonal a dále ještě vykonává „Sokol". Postupně vzniklo zde 9 sokolských jednot (Užhorod, Perečín, Velká Berezna, Svaljava, Mukačevo, Beregsáz, Sevljuš, Hust, Tačevo), které združily se v sokolskou župu Podkarpatské Rusi a které od samého počátku pracují nejen na tělesném rozvoji svých členů, ale které svými veřejnými cvičeními, svým divadlem, přednáškami působí i na kulturní život obyvatelstva místního. Nejméně jednu vzdělávací akci podniká každá jednota měsíčně a zvláště nutno vytknouti čin tělocvičné jednoty „Sokol" v Užhorodě, která uspořádala obsahlý cyklus přednášek o Podkarpatské Rusi v počtu 16, z nichž některé prosloveny byly i jazykem rusínským a které výjdou tiskem ve sbírce zvané „Podkarpatská Rus". Bude to první soustavnější informace o zdejších poměrech.

Hned od prvého počátku dělali jsme také pokusy, abychom k soustavnější práci přimkli také rusínské dívky a rusínské ženy. Dvojí vyzvání, by v Užhorodě zřizen byl kurs domácích nauk nepotkal se se zdarem až letošního roku (1921) podařilo se obětavým pracovnicím českým zříditi 3 měsíční kurs pro šití prádla a oděvu, do něhož přihlásilo se 80 žen a dívek zdejších vedle několika českých, které učiti se budou základním praktikám šití prádla a šatů, ale které přitom také vyslechnou nejhlavnější pravidla o žití rodinném, o úkolech matky, o výchově dětí a pod. Nutno připomenouti, že i velkoruský směr učinil pokus organisovati ruské zdejší ženy a dívky ve spolku „Ruská žizň.". O činnosti spolkové a výsledcích její není nám mnoho známo, až na to, že o letošních vánočních prázdninách uspořádan byl pomocí některých českých pracovnic vánoční bazár, který i jako podnik kulturní t. j. výstavní i jako podnik prodejní dobře se vydařil a upozornil hlavně na produkty zdejšího idového umění v oboru řezbářském a zvláště ovšem v oboru vyšívání. Tyto práce, pokud ještě se udržely ať jsou to již práce oděvní (tkaní, vyšívání) nebo práce ve dřevě a

v kůži, zvláště na východě u Huculů měly by býti účelně a rozumně podporovány, o což stará se ministerstvo obchodu, které zřídilo na Vrchovině ve Stavně vyšívací dílnu a které v Jasině má svého úředníka malíře Maška, a které stará se o odbyt pro zdejší výrobky.

Pokud je mi známo, starají se o kulturní povznezení lidu i některé politické strany. Písemné zprávy o tom došly mne od strany selanské, která hodlá pořádati vzdělávací přednášky i divadla.

Jisto jest, že povznesení kultury zdejšího lidu může jen tenkrát se dařiti, když půjde ruku v ruce s povznesením sociálním. Bude-li se lidu dobře dařiti, jistě snáze pocíti potřebu i lepšího a vyššího duševního života. I v této snaze pracuje se tu úsilovně, a vymyká se z oboru této práce, abych se o tom podrobně chtěl šířiti, a však poukazuji jen na provádění zákona o zabrání a přidělování půdy, na snahy referátu zemědělského, by naučil zdejší rolníky intensivně hospodařiti, ukazuji na založení Podkarpatského banku, na kooperativní družstva a konsumy, kteréž tu vznikají a kteréž mají své středisko v „Zemské družstevní jednotě".

Sloučí-li se tyto snahy všecky a podaří-li se nám vytvořiti tu školu, jak ji projektujeme, školu, které by splynula s lidem a krajem, která by nezavírala se jen do učebných síni, ale která vědoma jsouc toho, že má pracovati s lidem a pro lid, šla by s dětmi také do polí, lesů i do dílen příštích a na podkladě toho, co jsme tu po věcné stránce jen ve skromných zbytcích našli, avšak na bohatém základě lidové kultury vytvářela nové hodnoty, směřujíc při tom zvláště k výchově k práci a vytrvalosti, potom nás nemůže minouti zdar.

A k této práci však na prvém místě potřebí jest apoštolů, kteří by povolání své nejen jako řemeslo vykonávali, ale kteří by, vědouce, že mají tu vytvářeti nové kulturní hodnoty, chápali se práce té s láskou a vytvářeli ji s nadšením, opatrujíce slabou květinku kultury zdejší dechem svým. Dosud tito pracovníci jsou hlavně Češi a potom utečenci z Ukrajiny, kteří přišli a síly své této zemi za pohostinství, že zde byli přijati, věnovali. A kdo má býti na příště tímto pracovníkem? V prvé řadě zdejší učitel a zdejší kněz. A proto veškerá práce, která směřuje k tomu, by učitelstvu zdejšímu dostalo se lepšího vzdělání, by nadšení pro práci lidovýchovnou naplnilo jeho srdce, jest práce kulturní pro celou zemi a veškeren národ.

Slabé červánky ranní jsou znamením lepšího příští, nuž ať vystoupí slunce a zahřeje celou Podkarpatskou Rus svými paprsky pravého vzdělání, z něhož by vyrůstaly základy opravdého vše-stranného harmonického lidství.*)

---

*) Na území Podk. Rusi se koná za spoluúčasti Škol. Odboru Civil. správy i osvětová práce mezi vojskem. Pořádají se kursy pro vzdělavatele vojenských oddílů, pro učitele negramotných atd. Poněvadž práce ta týká se vojáků různých národností, uvádím ji pod čarou.

Ve sbírce

PODKARPATSKÁ RUS

vyjdou následující přednášky:

I. **Zeměpis P. R.**, *Michael Grigaši, řed. měšť. školy* —·—
II. **Geologie P. R.**, *Inž. Jiří Mikautz, st. rada* . . . —·—
III. **Dějiny P. R.**, *Prof. Vasil Pacovský* . . . . —·—
IV. **Národ a jeho život**, *V. Mašek* . . . . —·—
V. **Jazyk Podkarp. Rusů**, *Dr. Ivan Pankevič* . . . —·—
VI. **Historie literatury P. R.**, *Dr. Vladimír Birčák* . —·—
VII. **Zemědělské poměry P. R.**, *Insp. V. Drahný* . . —·—
VIII. **Pozemková reforma P. R.**, *Insp. V. V. Melmuka* —·—
IX. **Obchod a průmysl P. R.**, *JUDr. J. Liška, tajemník min. obchodu* . . . . —·—
X. **Technické a dopr. prostředky (elektr.) P. R.**, *Inž. Václ. Čáslavský, arch. st. r.* . . . . —·—
XI. **Lesy P. R.**, *Inž. K. Vodička, ředitel st. lesů* . . . —·—
XII. **Veřejné zdravotnictví P. R.**, *MUDr. Josef Doškář* —·—
XIII. **Sociální poměry P. R.**, *Dr. J. Polák* . . . . . . —·—
XIV. **Školství P. R.**, *Zem. šk. insp. J. Pešek* . . . . . —·—
XV. **Kulturní poměry P. R.**, *Zem. šk. insp. J. Pešek* —·—
XVI. **Politický život a naděje v budoucnost**, *Tab. soudce Jos. Křepinský* . . . . —·—
